

GERHARD KESSLER'İN TÜRKİYE'DEKİ KENT SOSYOLOJİSİ ÇALIŞMALARINA KATKILARI

CONTRIBUTIONS OF GERHARD KESSLER TO THE URBAN SOCIOLOGY STUDIES IN TURKEY

Berna FİLDİŞ*

ÖZ: Gerhard Kessler, Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesinden sonra Almanya'da yaşam ve çalışma koşullarının zorlaşması ile Türkiye'ye göç eden bilim insanlarından biridir. O, göç etmeden önce sosyal politikacı kimliği ile Almanya'da sanayileşmenin yarattığı ekonomik-sosyal sorunları ortaya koyma ve sınıflar arası dengeyi gözeten çözümler üretme gayretinde olmuştur. Çalışmalarına Türkiye'de de devam eden Kessler; sendikacılık, kooperatifçilik, sigortacılık gibi konulardaki birikimini 'içeriye' aktarmıştır. Türkiye'de bulunduğu 1933-1951 arasında üzerinde durduğu konulardan biri de kent olmuştur. O, kent planlama ve uygulama çalışmalarına 'henüz' yeteri kadar eğilmeyen Türkiye'ye rehberlik etmiştir. Kenti genel olarak konut sorunu etrafında ele alan Kessler, 18 yıl boyunca yaşadığı İstanbul'un 1930 ve 1940'lardaki durumuna da konut sorunu merkezli eğilmiş ve yerel yöneticiler başta olmak üzere kamuoyuna 'kentsel farkındalık' kazandırmak istemiştir. Bu çerçevede İstanbul'un semtlerine dair gözlemlerini dile getirerek bir yol haritası çizilmesi gerektiğini savunmuştur. Makalemizin amacı, Kessler'in Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde daha çok İstanbul üzerinden yaptığı kentsel üretim ile yerli kent sosyolojisine katkılarını ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Gerhard Kessler, kent, sosyoloji, İstanbul, konut sorunu.

ABSTRACT: Gerhard Kessler is one of the scientists who immigrated to Turkey due to living and working conditions becoming difficult in Germany after the National Socialist Party under the leadership of Hitler came to power. Before his immigration, with his social politician identity he strived to exhibit the economic-social problems caused by industrialization in Germany and produce solutions favoring balance among classes. Continuing his studies in Turkey as well, Kessler 'imported' his accumulation in subjects such as unionism, cooperative system and insurance business. One of the subjects he studied between 1933 and 1951, when he dwelt in Turkey, is the city. He provided guidance for Turkey which hadn't focused on urban planning and implementation sufficiently 'yet'. Addressing the city generally with regard to the housing issue, Kessler also address the condition of İstanbul, where he lived for 18 years, during 1930s and 1940s based on the housing issue and wanted to raise 'urban awareness' of the public particularly of the local administrators. Within this framework, he expressed his observations concerning the districts of İstanbul and argued that a route should be mapped out. The aim of our article is to review the urban production made by Kessler mostly in relation to İstanbul during the time he lived in Turkey as well as his contributions to local urban sociology.

Keywords: Gerhard Kessler, city, sociology, İstanbul, housing issue.

* Dr. Öğretim Üyesi - Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü/Bartın - bernafildis@bartin.edu.tr

This article was checked by Turnitin.

Giriş

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar dikkat çekecek düzeyde bir kentleşme hareketi yaşanmamış, büyüyen tek kent % 6’lık oranla Ankara olmuştur.¹ Ancak bu, kent planlama faaliyetlerinin yürütülmediği anlamına gelmemektedir. Genç Cumhuriyet’i yönetenler özellikle 1920’ler ve 1930’lar boyunca temsil ettikleri modern değerlerin kentlerde görünür olması motivasyonu hareket ettirmişlerdir. Bir anlamda rejimin başarısı ile kent planlamada gösterilecek başarı özdeşleşmiştir (Tekeli, 1998: 112). Bu çerçevede Ankara başta olmak üzere İstanbul, İzmir ve ardından Türkiye’deki kentler modernleşme projesinin yansıtılacağı mekânlar olarak algılanmıştır. 1928’de planlama ve uygulama yetkileri ile donatılmış Ankara Şehri İmar Müdürlüğü’nün kurulması önemli bir adımdır. 1930-1935 yılları arasında ise Türkiye genelini ilgilendiren bazı yasalar çıkarılmıştır. 1580 Sayılı Belediye Kanunu, 1593 Sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 2290 Sayılı Yapı ve Yollar Kanunu, 2033 Sayılı Belediye Bankası Kuruluş Kanunu, 2722 Sayılı Belediye İstimlak Kanunu ve 2763 Sayılı Belediyeler İmar Heyetinin Kuruluşuna İlişkin Kanun ile belediye yönetimi ve imar mevzuatı tamamen yenilenmiştir (Tekeli, 1986: 253).

Siyasi kadroların kentler özelinde yaratmak istediği değişim, uzmanlık bilgisini arttıran bir hareketlenmeye de yol açmıştır. Öncelikli olarak dikkati çeken, telif ya da tercüme kitapların kaleme alınması ve süreli yayınların ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda Cemal Bey’in *Mesken İnşası* (1925), Celal Esat Arseven’in *Şehir Mimarisi* (1926) ve *Şehircilik* (1937), Refik Fenmen’in *Şehirlerin İnşaatı ve Islahı* (1927) başlıklı çalışmaları önemlidir. Ayrıca yayın hayatlarına sırasıyla 1924, 1931 ve 1935’te başlayan İstanbul Belediye Mecmuası’nda, Arkitekt’te ve Ankara merkezli Belediyeler Dergisi’nde kente dair güncel aktarımlar yapıp tartışmalar yürütülmüştür. Yazı faaliyetleriyle artan bilgi, akademiye de ulaştırılmıştır. Bu konuda Tekeli, “Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Mühendis Mektebi ve Teknik Okul (Yıldız)’da, haftada 2-3 saatlik şehircilik dersleri veriliyordu.” (1986: 256) bilgisini paylaşmıştır. Özetle dönem itibarıyla kent ve planlaması, siyasi iradenin ihtiyaçlarının belirlediği idari-hukuki boyutla sınırlı kalmamış ve kitaplar, dergiler, akademi aracılığıyla entelektüel bir derinlik kazanmıştır.

Kent en başta teknik-mühendislik bir konu olarak kavransa da kısa bir süre sonra sosyal bilimlerin, özelde de sosyolojinin ilgi alanına dâhil olmuştur. Bu konudaki en erken örnek Ziya Gökalp’in 1923 yılında Küçük Mecmua’da yayımlanan “İctimaiyyat: Şehir Medeniyeti-Köy Medeniyeti” ve “İctimaiyyat: Köy ve Şehir” makaleleridir. Ancak söz konusu makaleler kenti kültür-uygarlık ayrımı üzerinden, yani dolaylı ele almıştır. Bu nedenle kent sosyolojisinin ilk metinleri olarak kabul edilmemektedir.² 1940’lar,

¹ Serdar Sağlam, bu süreyi 1950’lere kadar ileri çekmektedir. Bk. (Sağlam, 2016: 258).

² Bk. (Kaçmazoğlu, 2015: 7; Akyurt ve Yaman, 2012: 181).

yerli sosyolojiye 1920'lerden itibaren hâkim olan durgunluğun sona erdiği zaman dilimidir. Bu dönemde Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in - ilgilendikleri sorunlara bağlı olarak- ürettikleri genel sosyolojik söylemlerin yerini, uzmanlık düzeyinin arttığı daha dar kapsamlı sosyolojik söylemler almaya başlamıştır. Yaşanan değişimin bir 'alt disiplinleşmeye' işaret ettiğini söylemek mümkündür.³ Dolayısıyla kente yönelik doğrudanlık ve devamlılık arz eden çalışmaların varlığı, kent sosyolojisinin bir alt disiplin olarak görünürlük kazanmasını sağlamıştır. Göz ardı edilmemesi gereken ise 1930'lardan itibaren kenti sosyolojik üretimlerinin bir parçası haline getirerek bu alt disiplinin görünürlük kazanmasına 'erken' dönemlerden itibaren katkı sunan insanların varlığıdır. Bu konuda öncelikli olarak anılması gereken kişi, Ekim 1931-Haziran 1932 arasında İstanbul Belediye Mecmuası'nda yayımlanan sekiz makalesi ile Hilmi Ziya Ülken'dir. "Şehir İçtimaiyatı (I-VI)" ve "Şehrin İktisadi Fonksiyonu (I-II)" ile Ülken, farklı dönemlerdeki kent modellerinin birbirinden ayrıştığı noktaları, kentlerin işlevlerini ve sınıfsal yapılarını tarihsel bağlamda ele almıştır. Değinilmesi gereken ikinci isim Kurna Köyü monografisi ile köy sosyolojisinde ayrıcalıklı bir yere sahip Mehmet Ali Şevki Sevündük'tür. Sevündük bir Science Socialeci olarak Cumhuriyet kadrolarının idealleri ile örtüşür bir biçimde kente ilgisiz kalmamış ve 1934-1935 arasında Siyasi İlimler Mecmuası'nda çıkan "Beldelerimizin Müstakbel Planları ve Büyük Şehirli Türkiye" başlıklı telif, "Bir Tatbiki Sosyoloji Numunesi: Ürbaniizm (1-2)" başlıklı tercüme makaleleriyle hem İstanbul'un planlanması hem de genel olarak kent planlaması konusunda aktarımda bulunmuştur. Kent üzerinde duran üçüncü kişi ise Nazi Almanya'sından Türkiye'ye 1933 yılı sonunda göç eden Gerhard Kessler olmuştur.

Gerhard Kessler ve Kente Bakışı

Gerhard Kessler 1883 yılında dönem itibariyle Doğu Prusya toprakları içinde kalan Wilmsdorf Köyü'nde doğmuştur. Ancak bir Protestan papazı olan babasının Berlin'de görevlendirilmesi ile bu kente gitmiş ve iyi bir eğitim alma şansı elde etmiştir. Berlin ve Leipzig Üniversitelerinde tarih, coğrafya, iktisat ve sosyal bilimler öğrenimi görmüştür. Kessler, 1905 yılında tarih dalında Romalı general Germanicus Julius Caesar Claidanus üzerine *Die Tradition über Germanicus* başlığı altında hazırladığı çalışmasıyla doktorasını verdikten sonra, tamamen sosyal politika alanına yönelmiş görünmektedir (Baş, 2014: 204). Bu konuya yoğunlaşmasının arka planında Alman Tarihçi İktisat Okulu'ndan etkilenmesi yatmaktadır. Okul, toplumsal özgümlükleri merkezine alıp evrensel iktisat yasasını reddetmiş ve insanın akıl, irade ve sorumluluk

³ Hacı Bayram Kaçmazoğlu 1940'lı yılların sosyoloji atmosferini Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav'ın oluşturduğu Ankara Ekolü ile Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Nurettin Şazi Kösemihal'in oluşturduğu İstanbul Ekolü üzerinden açıklarken köy, kent, aile, hukuk, iktisat, din, sanat ve edebiyat sosyolojisi alanlarında pek çok üretimin yapıldığını söylemektedir. Bk. (Kaçmazoğlu, 2013: 39-65).

sahibi bir varlık olarak toplumu belirleme gücü olduğunu savunmuştur (Fildiş, 2016: 256). Kessler, Okul'un özellikle ikinci kuşak üyeleri Gustav Schmoller, Lujo Brentano ve Karl Bücher'in fikirlerinden ve yürüttükleri monografik çalışmalardan etkilenmiştir. Bu isimler Almanya'nın yaşadığı sorunların monografiler ile ortaya konması ve ardından reformlar aracılığıyla söz konusu sorunlara çözüm üretilmesi gerekliliğine inanmıştır. Kessler de Jena ve Leipzig Üniversitelerinde iken yürüttüğü çalışmalarda, hızlı sanayileşmenin yarattığı sorunları monografiler ile ortaya koymaya ve sınıflar arasında ekonomik-sosyal bir dengenin sağlanabilmesine odaklanmış, yani bir sosyal politikacı tavrıyla hareket etmiştir.

Kessler'in sosyal politikacı kimliği ile ilgilendiği konulardan biri de kentlerdeki yaşam olmuştur. Bu bağlamda söz konusu mekânlara öncelikle tarihsel bir anlam yüklediği görülmektedir. Ona göre, "unutulmamalıdır ki, hepsi değilse bile yüksek kültürün mühim kısmı şehirlere neş'et etmiştir. Şehirler ülkeyi evvela himaye ve müdafaa bilahare sevk ve idare, ekseriya da ona hükmetmiştir" (Kessler, 1935b: 529). Ancak bu, kentlerin siyasi ve askeri güçle sınırlı oldukları anlamına gelmemektedir. Nitekim Kessler,

"Hakikatte şehrin: ticaret ve münakalesi ile, idare ve kazai içtihatları ile, sanayi ve mektepleri ile, güzel sanatlara ve ilme alaka ve hizmeti ile bütün memleketin üzerinde ihtimamkar, müsmir ve terakkiye teşvik eden bir rolü vardır." (1935b: 534)

demiş ve ülkeler için önemine dikkat çekmiştir. Onun özellikle ilgilendiği ise sanayileşmeye bağlı olarak 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan modern kentlerdir. Kessler daha önceki dönemlerde olduğu gibi modern dünyanın da kentlerden idare edildiğini söylemiştir. Çünkü "Liman, asri çarşı, iskele, istasyon, otel, banka, borsa, büyük kahvehaneler, telsiz telefon mürsileleri, tayyare istasyonları hep asri şehir tesisatıdır." (Kessler, 1935b: 531-532) ve bu imkânlar kentleri hareketin kaynağı haline getirmektedir. O, modern kentlerin öncekilere göre farklılıkları üzerinde de durmuştur. Bunlardan biri, bünyesinde taşıdığı özgürlükçü havayı ilk defa kendi alanı ile sınırlamayı tüm bir ülkeye yaymış olmasıdır. İçinde yaşadığı dönemi kast ederek "Tempora mutantur = zamanlar değişmiştir. Bugün büyük şehirler ihtişamı seven krallar ve asilzadeler için değil, halk için inşa edilmektedir." (Kessler, 1946a: 229) demesi, söz konusu farklılığın bir başka ifadesidir. Bu cümleden çıkarılması gereken ikinci sonuç ise kentleri çoğunluk nüfusu oluşturan dar gelirliyle özdeş algıladığı ve sorunları, sorunların çözümü ile kenti, benimsediği sosyal politikanın bir parçası olarak aldığıdır.

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi 19. yüzyıl Almanya'sında gerçekleşen sanayileşme hamlesinin adresi olarak kentler, sakinlerine sunduğu sınırlı imkânlar ile sorunların parçası haline gelmiştir. Köylerden kentlere göç sonucu kısa sürede artan kalabalık, kalabalıklar karşısında yetersiz kalan konut sayısı, konut yokluğunda kiralanan odalardaki

konforsuzluk ve satış-kira bedellerindeki artış nüfusun çoğunluğunu oluşturan dar gelirli için kent yaşamını zora sokmuştur. Belediyelerin daha planlı bir şehirleşme yönünde yaptığı çalışmalara rağmen sorunların devam etmesi, Kessler'in kentlere kayıtsız kalamamasına neden olmuştur. O, "İnsanın üç büyük yaşama ihtiyacı gıda, giyinme ve mesken ihtiyaçlarıdır." (Kessler, 1935a: 436) diyerek konut konusuna atfettiği önemi göstermiştir. Sanayileşme ile birlikte Avrupa kentlerinde yaşanan sorunların önemli bir boyutunu niteliksel ve niceliksel yetersizlikleri ile konutlar oluşturmaktadır. Ki, "... bu nedenle büyük şehirlerin mesken meseleleri 100 senedir iktisatçıları, mimarları, içtimai siyasetçileri ve komün politikacılarını meşgul etmektedir" (Kessler, 1949: 131). Pek çok uzmanın üzerine fikir yürüttüğü konutun niteliği; tipi, planı, hangi malzemeden yapıldığı, ısı ve ışıktan yararlanma derecesi, oda sayısı ve odanın büyüklüğü gibi... ayrıntılar iken niceliği konut sayısıdır. Kessler her iki özelliğin de ailelerin sağlık, saadet ve istirahatini yakından ilgilendirdiğini düşünmüştür. Dolayısıyla "Mesken tek başına boş bir yerde duran bir cisim değildir" (Kessler, 1935a: 439). Bir anlamda konutların inşası her şeyiyle kentin inşası demektir. Bu nedenle cevabı içinde saklı "Herkes istediği yerde, istediği binayı yaptırabilmeli midir?" (Kessler, 1935a: 439) sorusunu ve "Bazı şehirlerde, inşaat malzemesi mevcut olduğu, mimar ve yapı işçisi bulunduğu halde, mesken kıtlığı oluyor." (Kessler, 1935a: 437) serzenişini bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Kessler bir kent için önem arz eden konut meselesinde en büyük sorumluluğu komünlere, yani belediyelere vermiştir. "Ahşap ev inşasını men etmekle, yangın duvarları vücuda getirilmesini emreylemekle iş bitmiş olmaz." (Kessler, 1934: 15) demesi, yerel siyasi güçten daha fazlasını beklediğindedir. Bu bağlamda o; evlerin yüksekliğinin sokakların genişliğine uydurulmasını sağlayacak, az ışık ve hava alan odaların yapılmasının önüne geçecek nizamnamelerin vücuda getirilmesinden bahsetmiştir. Yanı sıra belediyelerin yollar açarak ve üzerlerine ev inşa edilebilecek araziler satın alarak konut yetersizliğine çözüm üretmesi gerekliliğini seslendirmiştir. Kessler'in yerel siyaset örgütünün sergilemesi gerektiğini düşündüğü bu tavır, sosyal politikacı kimliğinden bağımsız değildir. Nitekim

"Garp memleketlerinde 'kiralık kışla' ismi verilmiş olan ve içlerine bir yığın halk toplayan apartmanları men etmeli, bunların yerine küçük münferit evlerin inşasını teşvik eylemeli, bu gibi evlerin ucuz bir surette yapılması sebeplerini hazırlamalıdır." (Kessler, 1934: 15-16)

sözleri, dar gelirli için konut sıkıntısını çözmeye belediyeleri yükümlü gördüğünün ispatı gibidir. Ancak Kessler, onların yetersiz kaldığı noktada yapı kooperatiflerini gündeme getirmiştir.

Kooperatifler sosyal politikanın temeli olan dayanışma ilkesinin sonucudur. Kessler kooperatifleri, “azasına istihsale yahut istihlake müteveccih hususlarda yardım etmek maksadı ile kendi zati müşterek işletmeleri etrafında çalışmak için insanların serbestçe iktisaden birleşmeleri, bir araya gelmeleri...”⁴ (1940: 3-4) olarak tanımlamıştır. Bu kooperatiflerden biri olan yapı kooperatiflerini ise “... ya katlı yahut yan yana bulunan küçük evler tarzındaki meskenlerle azalarının mesken ihtiyacını karşılamaya gayret eden...” (Kessler, 1940: 159) zümreler biçiminde açıklamıştır. Yapı kooperatiflerinin amacı işçiler, küçük memurlar ve küçük işletme sahipleri, yani dar gelirli için evler inşa etmektir. Belli bir yaşam standardına sahip bu evler kooperatif üyelerine yüksek olmayan meblağlar ile kiralanır. Elbette ki diğer amaç konut sıkıntısının ortadan kaldırılmasıdır. Kessler belediyelerin yetersizliğinin yapı kooperatiflerini önemli bir girişim haline getirdiğini söylemiştir. Nitekim Jena Üniversitesi’nde profesörlük yaptığı dönemlerde örnek nitelikteki yüzlerce küçük konutlar üreten Heimstätten Meslek Kooperatifi’ni yönettiği bilinmektedir (Hänlein, 2006: 33). 1919’da kaleme aldığı “Jena’da Kooperatif Yerleşimleri” başlıklı çalışmada yapı kooperatiflerinden bahsederken aslında kendi tecrübelerini aktarmıştır. Onlar konusundaki olumlu tutumunu,

“Bu metodlarla bir iki sene zarfında tamamen yeni meskenlerden müteşekkil mahalleler ve semtler meydana geldi. Bu devre içinde Frankfurt A. Main, Berlin ve Viyana’daki bu kabil inşaattan meydana getirilen meskenler bütün dünyada şöhret temin etti.” (Kessler, 1946b: 274)

sözlerinden anlamak mümkündür.

Tarihsel ve sosyolojik bir kavrayışla kentlerin toplumlar için önemli olduğunu düşünen Kessler, sanayileşmenin ana mekânında yaşanan olumsuzlukları daha çok konut sorunu ile irtibatlandırmıştır. Bu sorunun çözülebilmesi için komünlerin yapması gerekenler ile yapı kooperatiflerinin yapabilecekleri üzerinde durmuştur. Almanya’da elde ettiği tecrübelerini, 1933-1951 yılları arasında yaşadığı Türkiye’de de kullanmayı ihmal etmemiştir. Böylece güncel gelişmeler ışığında dillendirdikleri, ülkenin bu konuda mesafe kat etmesine yardımcı olmuştur.

Gerhard Kessler’in Türkiye’deki ‘Kentsel’ Üretimi

Ocak 1932’de Türkiye’ye çağrılan İsviçreli eğitim bilimci Prof. Albert Malche, Darülfünun’daki öğretim elemanlarının ve verilen eğitimin yetersizliğine dikkat çeken bir rapor hazırlamıştır. Bu raporun ardından İstanbul Üniversitesi’ne dönüştürülen okuldan 71’i müderris ve muallim,

⁴ Bugünkü Türkçe’de “üyesine üretime ya da tüketime yönelik konularda yardım etmek amacı ile kendi özel ortak işletmeleri etrafında çalışmak için insanların serbestçe iktisaden birleşmeleri, bir araya gelmeleridir.” olarak ifade edilebilir.

13'ü müderris muavini ve 72'si asistan olmak üzere toplam 157 öğretim elemanı tasfiye edilmiştir (Namal, 2012: 15). Ortaya çıkan açık ise büyük oranda Almanya'dan getirilen bilim insanlarıyla kapatılmıştır. Planlı gerçekleşmeyen bu uygulamanın nedeni, Almanya'da Mart 1933 seçimleriyle iktidara gelen Nasyonal Sosyalist Parti ve lideri Hitler'in izlediği Yahudi kökenlileri ve muhalifleri etkisizleştirmeye yönelik olumsuz siyasettir (Fildiş, 2016: 255). Mevcut koşullarda pek çok Alman bilim insanı başka ülkelere göç etmiştir. 1933'ten itibaren Türkiye'ye gelen onlarca da üniversitenin tıp, fen, edebiyat ve hukuk fakültelerinde istihdam edilmiştir. Gerhard Kessler de istihdam edilenlerden biridir.

Kessler İstanbul Üniversitesi'nin Edebiyat, Hukuk ve İktisat Fakültelerinde verdiği dersler, katıldığı sempozyumlar, yürüttüğü yazı faaliyetleri, resmi kurum ve kuruluşlara yaptığı danışmanlıklar ile sendikacılık, kooperatifçilik, sigortacılık gibi sosyal politika konularında Türkiye'ye rehberlik etmiştir. Birikimini paylaştığı konulardan biri de kent olmuştur. Türkiye üzerinden kente dair nasıl bir motivasyona sahip olduğunu,

“On dokuzuncu asırda -İngiltere, Hollanda, Belçika ile Almanya'da Bremen şehri hariç olmak üzere- diğer Garp memleketlerinde ve Almanya'nın diğer yerlerinde şehir idareleri tarafından işlenmiş olan hatalar, bizi korkutacak ve yanlış adımlardan tahzir edecek derecededir.” (Kessler, 1934: 15)

ifadesinden anlamak mümkündür. O, Avrupa düzeyinde bir kentleşmenin henüz yaşanmaya başlanmadığı Türkiye'de benzer planlama ve uygulama yanlışlarının yapılmaması yönünde gayret göstermiş, Avrupa'daki olumsuz örneklerin Türkiye'ye ders olması gerektiğini düşünmüştür. Ancak gözlemediği ve ilerleyen yıllarda derinleşeceğini öngördüğü sorunlara da dikkat çekmiş ve çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Kessler'e dair kent bağlamında söylenmesi gereken ilk şey, Türkiye'yi ondan daha iyi tanıyan bir yabancı olmadığını ve ülkenin gezip görmediği köşe bucağının kalmadığıdır (Tuna, 1963: 8). Yaptığı geziler sırasında yöre halkıyla yakın bir ilişki kurduğu, Senirkent ve Ürgüp'ün fahri hemşerisi ilan edilmesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde bulunan pek çok şehre dair Osmanlıdan Eski Yunan'a giden tarihsel bir bilgi birikimi edinmiş ve “Türk şehirlerinin büyük ve şerefli tarihi ve eski güzelliği yeni Türkiye'nin Komün politikası sahasındaki büyük faaliyetinin temelini teşkil etmelidir.” (Kessler, 1935b: 525) düşüncesini kişi, kurum ve kuruluşlarla paylaşmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Kessler'in Türkiye'deki kentler üzerine düşüncelerinin sosyolojik ve tarihsel boyutu bir arada barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde İstanbul'da yaşamış olması, gözlem ve önerilerini daha çok bu kent üzerinden dillendirmesine neden olmuştur. İstanbul'un

Türkiye'nin en büyük ve gelişmiş kenti olması ise ona dair söylediklerini diğerleri için bir öngörü haline getirmiştir.

Kessler kentlerde temel problem olarak gördüğü konut sorununa İstanbul'u değerlendirirken de genişçe bir yer ayırmıştır. Ona göre, "İstanbul'da şimdiye kadar bir mesken siyaseti takip edilmemiş yahut buna dair bazı tedbirler alınmışsa da semere vermemiştir" (Kessler, 1935a: 440). Dolayısıyla İstanbul'un konut sorunu zaman içerisinde daha da derinleşmiştir. Kessler bunu,

"37 seneden beri Avrupa'nın büyük kısmının mesken meseleleriyle meşgulüm. Bu bahisler üzerinde dört muhtelif üniversitede ders takrir edip yazılar yazdım ve aynı zamanda da Almanya'daki vatanımda mesken inşaatının ameli davaları ile bizzat meşgul oldum. Bunun içindir ki, tenkit ve tekliflerimi işlerinize salahiyetsiz bir müdahale şeklinde karşılayıp hemen reddetmemenizi dilerim. Londra, Liverpool ve Birmingham'daki *Slums* tabir edilen perişanlık arz eden harap ikamet mıntıklarını biliyorum. Berlin, Viyana ve Peşte'nin korkunç kira kışlalarını biliyorum. İtalya'nın sahil ve Polonya'nın maden işçileri şehirlerindeki mesken sefaletlerini biliyorum. Hamburg ve Riga'daki ikamet semtlerini biliyorum. Birçok bakımsız eski şehirlerin mevcut olduğunu ve yeni sanayi şehirlerinde düşüncesiz ve hatta merhametsizce vücuda getirilmiş bir nevi kitle karargâhı olan ikametgâhları da biliyorum ve bütün bunları bizzat görmüş, müşahede etmiş bir insan sıfatıyla biliyorum. Bükreş'te de uzun müddet yaşadım ve Yunanistan maada bütün Balkan memleketlerinde bulundum. Fakat İstanbul'daki kadar mebzul mesken sefaleti hüküm süren başka hiçbir şehir bilmiyorum." (1949: 133)

sözleriyle ifade etmiştir. Amacının itham etmek değil de sevdiği İstanbullulara yardım etmek olduğunu özenle belirten Kessler, bunun için - kendi deyişiyile- kentteki konut sefaletini niteliksel ve niceliksel boyutlarıyla ele almıştır.

1933 yılında Avrupa Ekspresi ile İstanbul'a gelirken Yedikule'den itibaren Sirkeci'ye kadar sıralanan harap binaları gördüğünde içini bir dehşet duygusu kapladığını aktaran Kessler'in bu hissiyatı zaman içerisinde azalmamış, tersine artmıştır (1949: 133). Çünkü semt semt dolaştığı İstanbul genelinde iyi ya da kısmen iyi olarak nitelendirilebileceklerin yanında, binlerce harap evin olduğunu gözlemlemiştir. Bu konuda öncelikle dikkat çektiği, sürekli çıkan yangınlarla ya da fırtınalarla zarar gören ve İstanbul'un hemen her semtine yayılmış ahşap yapıların çokluğudur (Erkan, 2018: 138). Oysaki bu yapılar kullanılan malzeme nedeniyle kısa sayılabilecek bir ömre, dolayısıyla tercih edilmemesi gereken bir 'teknolojiye' sahiptirler. Nitekim Kessler'in şehrin planlanmasına dair önerilerde bulunurken ahşap yapıları liste dışı bıraktığı

görülmektedir. Konutların niteliği ile ilgili ikinci olarak değindiği ise Beyoğlu ve çevresinde dar sokaklara inşa edilmiş yüksek apartmanlar olmuştur. Kessler,

“Bu apartmanların tertibatı güzel olmaktan çok uzaktır; dar bir aydınlık yerin etrafına küçücük mutfak ve hamam sıkıştırılmış, gene dar ve karanlık bir koridorun iki tarafına hela ve sandık odası ve kiler gibi küçük odacıklar sıralanmıştır...” (1935a: 441).

diyerek Batılı modern mimari uygulamalarındaki her hatanın bu konutlara yansıtıldığını söylemiştir. Bina planları içinde yaşayanlara konfor sağlamadığı gibi, bu binalardan müteşekkil mahalleler de İstanbullulara hareket edebilecekleri yeterli alanı tanımamaktadır. Bu nedenle Kessler genellikle orta sınıfa mensup bölge sakinlerini -ödedikleri meblağlara karşın- iyi ve rahat yaşamayan ‘zavallı insanlar’ olarak anmıştır (1935a: 441).

İstanbul’da yaşanan konut sorununun niceliksel boyutunu ise ilerleyen yıllarda daha da artacağını öngördüğü konut yetersizliği oluşturmuştur. O, İstanbul’daki bina sayısı ile ilgili sağlıklı bir istatistiğin bulunmamasını büyük bir eksiklik olarak tanımladıktan sonra, yaklaşık 10 bin konut açığının mevcudiyetinden bahsetmiştir (Kessler, 1949: 131). Özellikle 1942’den itibaren duraksayan konut inşaatları “Değil mesken bulmak, tek bir oda kiralayabilmeyi dahi çok zorlaştırmıştır” (Kessler, 1946a: 230). Ona göre İkinci Dünya Savaşı sürecinde kiraların sabit tutulması ile ilgili yürürlüğe konan yasa, yeni bina yapmanın kârlı görülmemesine neden olmuş ve bu da konut sorununu ortaya çıkarmıştır. Mevcut açığın İstanbul’da 50 bin kişinin meskensizliği anlamına geldiğini belirten Kessler, harap ev ve odalara sıkışılması ya da gecekondu yapımı gibi ‘sorunlu’ çözümlerin üretildiğini aktarmıştır. Ancak bir taraftan dar mekânlara sıkışan kalabalıklar arasında huzursuzluklar ve hastalıklar artmış, diğer taraftan alt yapının olmadığı kent merkezlerinin dışındaki alanlarda kanunsuz yapılan binalar insanları işgalci konumuna düşürmüştür.

Kessler, niteliksel ve niceliksel boyutları ile İstanbul’daki konut sorununu bir dava olarak tanımlamış ve bu meseleye verdiği önemi,

“Gazetelerimiz bu mesken meselesinden her hafta ve hatta her gün bahsetmeli idiler. Çünkü bu mesele bizim için gazetelerin bol bol bahsettikleri Trieste şehri hakkındaki ihtilaflardan ve Paris Konferansı’nda söylenen nutuklardan yüz kere daha mühimdir.” (1946b: 229)

sözleriyle ifade etmiştir. Bu nedenle gözlemleri ile eş zamanlı çözüm önerilerinde de bulunmuştur. “Artık daha fazla şikâyet etmek istemiyoruz: Yardım etmek, daha yeni, daha iyi, daha sıhhatli, daha mes’ut ve daha güzel bir İstanbul inşa etmek istiyoruz!” (Kessler, 1949: 134) diyerek bir taraftan mevcut semtlerin ıslahı diğer taraftan yeni semtlerin oluşturulması üzerinde durmuştur.

Kessler, şehrin konforu açısından mevcut alanların ıslahını önemsemiştir. Pahalı ve uzun süreli bir iş olan ıslah, öncelikle belli bir konut standardının tutturulmasını öngörmektedir. Bu konuda belediyeler tarafından yapılacak denetlemeler ise hayati niteliktedir: Hiçbir surette ahşap binaya izin verilmemesi, yeni inşaatlarda bina yüksekliğinin cadde genişliğinden daha fazla olmaması, inşaat alanlarının arazilerin en çok % 50'sini kaplaması, azami 6 metre genişliğindeki arazilerde sadece müstakil evlerin inşasına izin verilmesi, her binanın su ve kanalizasyon gibi alt yapı sistemlerine bağlanması, ev planlarında bir mutfak ve ayrı banyo-tuvaletin bulunması, uygun baca sistemlerinin kurulması... (Kessler, 1949: 134) belediyelerin denetlemeler sırasında uygulaması gereken kurallardır. Kessler, bu kuralların hayata geçirilmesi ile İstanbul'da belli bir iyileşmenin sağlanacağını söylemiştir. Islah sürecinin diğer boyutunu ise Mesken Murakabe Ofislerinin kurulması oluşturmaktadır. Harap konutların yıkılıp yıkılmamasına karar verecek bu ofisler, belediye temsilcileri ile mimar ve yapı teknisyenlerinin üyeliğinde faaliyet yürüteceklerdir. Kessler ofislerin kararıyla öncelikli olarak Beyoğlu ve çevresinin yıkım alanına dönüştürülmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Hatta Orhan Tuna onun "Şayet elimde olsa Talimhane denilen semt de dâhil olmak üzere şehrin bütün bu kısmını havaya uçururdum." (1963: 21) dediğini aktarır. Bölge ile ilgili planları yıkılan konutların yerine yenilerinin inşası değil, buranın ticari bir merkez haline getirilmesi olmuştur. Dolayısıyla Beyoğlu ve çevresinde yaşayan aileler için yeni oluşturulacak semtlere göçü kaçınılmaz görmüştür. Bu noktada takip edilmesi gereken stratejinin önce yeni konutların inşa edilmesi ve insanların buralara yerleştirilmesi, ardından eski konutların yıkılması olduğunu söylemiştir (Kessler, 1949: 134). Genel olarak değerlendirildiğinde ise denetleme ve yıkımlarla ıslah faaliyetlerinin mevcut semtlerde nitelikli konut standardının yakalanmasına yardımcı olacağını düşünmüştür.

0, konut yetersizliğine çözüm olarak yenilerinin yapılmasını önermiştir. Hesaplamalarına dayanarak mevcut olduğunu düşündüğü 10 bin konut açığının 5 ya da 10 senelik planlar dâhilinde nasıl kapatılabileceğine yoğunlaşmıştır. Kessler'e (1949: 132) göre, 5 senelik bir plan üzerinden gidilecek olursa -her sene artan 1440 konut ihtiyacını da hesaba katarak- yılda 3200 yeni konut inşa etmek gerekmektedir. Söz konusu plan 10 seneyi kapsayacak ise her sene inşa edilmesi gereken konut sayısı 2440'tır. Dolayısıyla konut ile ilgili bu niceliksel problemin çözümü, İstanbul'da yeni yerleşim alanları oluşturmaktır. Ki, Kessler inşaat sahası için "... mesela Fatih Camii ile Edirnekapı arasında büyük surların garbında ve Hasköy ile Şişli civarındaki yüksek düzlüklerde aynı zamanda Çamlıca arasında..." (1949: 133) geniş arazilerin mevcut olduğunu gözlemlemiştir. Pek çok yere göre ucuz olan bu araziler; liman, banka, üniversite, belediye gibi imkânları ile kent merkezine uzak olmadığı gibi, sokak ve bina inşasına da elverişlidir. Bu bağlamda Kessler apartmanlardan önce Üsküdar'da yoğun olarak rastladığı bahçeli ve müstakil konut tipinin yaygınlaştırılması

gerektiğini düşünmüştür. İlerleyen dönemlerde mekân ve maliyet avantajı ile apartman yapımı kaçınılmaz olduğunda ise mevcutlardan farklı bir sokak ve bina planlamasını şart görmüştür. Bu konuda sıraladığı detaylar şöyledir:

“Yan cephelerdeki feci ‘ziya aralıkları’ ve dolayısı ile ziya alan odalardan vazgeçilmelidir; bu meyanda yalnız iki pencere genişliğindeki apartman inşasını da yasak etmelidir. Evin dolayısı ile apartmanın büyüklüğü nispetinde arsa geniş olmalıdır. Binaların arkalarına bırakılan avlu veya bahçelerin derinliği binanın irtifası ile mütenasip olmalıdır. Ancak bu tedbirler neticesinde bugünkü Beyoğlu cihetindeki kule gibi binaların yapıldıkları havlu şeklindeki arsalardan vazgeçilmiş olur” (Kessler, 1935a: 442).

Kessler, genel olarak ‘Nerede ve nasıl bir konut?’ sorusuna cevap veren bu açıklamalarının hayata geçirilmesinde herhangi bir arazi, mimar, işçi, malzeme sıkıntısının bulunmadığını söylemiş ve ardından ‘Kim inşa edecek?’ sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Almanya’daki deneyimlerinden yola çıkarak yapı kooperatiflerini gündeme getirdiği görülmektedir. Ancak “azalarına kiralamak üzere meskenler inşa eden yapı kooperatifleri İstanbul’da mevcut değildir” (Kessler, 1949: 131). İnşaat işleriyle uğraşan şirketler ise devletin, sanayici ve tüccarların ihtiyaçlarını karşılama yönünde faaliyet yürütüp kârlı bulmadıkları için küçük konut yapımına ilgi göstermemektedir. Kessler gerekli girişimlerde bulunacak bir sivil inisiyatifin yokluğu karşısında en büyük görevin İstanbul Belediye’sine ait olduğunu belirtmiştir. Belediyenin elinde bulundurduğu sermaye ile kısa sürede kendini amorti edecek küçük konutlar yapma gücüne sahip olduğunu,

“Stadyumlar, şehir gazonları, spor sarayları, açık hava tiyatroları ve bunlara mümasil lüks tesisler için sermaye bulunabildiğin göre, hiçbir surette lüks olmayan ve alınacak kiralarla yatırılacak paranın karşılığı daimi olarak emniyet altına alınmış bulunan halk meskenlerinin inşasına da pek ala sermaye bulunabilir.” (Kessler, 1949: 133)

sözleriyle ifade etmiştir. Kessler’e göre belediyenin maddi imkânlar yanında konut yapımına uygun bölgelerde sahip olduğu geniş araziler de mevcut açığın kapatılmasını mümkün kılacaktır.

Kessler, Türkiye’deki kentlerin geneliyle ilgili tarihsel ve sosyolojik bir kavrayışa sahip olmasına rağmen yoğun olarak yaşadığı İstanbul’a odaklanmıştır. Bu kentin kaynağı geçmişte bulunan ‘güncel’ sorunlarını ele almış ve Avrupa kentlerine dair teorik-pratik birikimi ile önerilerde bulunmuştur. 19. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan sanayi kentlerinde olduğu gibi, konut sorununu İstanbul için de önemli addetmiştir. Sorunun hallinde ise belediyeye öncelikli bir rol atfetmiş ve yeni konutların yapımının 5 ya da 10 sene, mevcutların elden geçirilmesinin ise daha uzun süreceğini

öngörmüştür. Konut sorununun niteliksel ve niceliksel boyutları ile çözülmesini amaçlayan planın uygulanmasının yetersiz alt yapı, yüksek kira, gecekondulaşma ve konforsuz yaşam alanları gibi olumsuz getirileri ortadan kaldıracığına inanmıştır. Kessler'in söz konusu inancını paylaşma uğraşısı içerisinde yürüttüğü faaliyetlerle sadece İstanbul değil, Türkiye için yol gösterici olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi'nde öncelikle modern değerleri temsil eden yönetici kadroların dikkatini çeken kent, planlama ve uygulama ihtiyacı ile telif-tercüme kitaplar, süreli yayınlar ve eğitim kurumları üzerinden eşzamanlı bir teknik bilgi üretimine konu olmuştur. Kısa bir süre sonra sosyal bir olgu olarak da kavranması, 1930'larda kent ile sosyolojiyi doğrudan bir araya getiren ilk metinlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. 1920'lerden itibaren yerli sosyolojiye hâkim olan durgunluk 1940'larda sona ermiş ve uzmanlık düzeyinin arttığı daha dar kapsamlı sosyolojik söylemler bir 'alt disiplinleşmeye' işaret etmiştir. Bu bağlamda kent ile sosyolojinin kesiştiği metinler çoğalarak devam etmiş ve kent sosyolojisi bir alt disiplin olarak görünürlük kazanmaya başlamıştır.

Kessler, konut sorununu merkeze alan bir kent algısıyla yaşanan yetersizliklerin giderilerek ideal bir kent düzenine ulaşılmasını amaçlamıştır. Böylece sağlıklı ve mutlu bir şehir toplumunun ortaya çıkacağını düşünmüştür. O, 1933'ten itibaren kente dair birikimini özellikle İstanbul üzerinden Türkiye'ye aktarmıştır. Her ne kadar Genç Cumhuriyet'in Ankara'ya biçtiği rol İstanbul'u siyasi açıdan geri plana düşürmüş olsa da -ekonomi başta olmak üzere- pek çok konuda bu kentin öncülüğü devam etmiştir. Dolayısıyla İstanbul'a dair sözleri Türkiye'de yankılanır bir biçimde Kessler, mevcut konut sorununu 'güncel' gelişmeler ışığında sorgulamıştır. Yaşanan sorunlar gibi, sorunların çözümünü de konut konforu ve konut sayısı üzerinden ele almış ve ilki şehrin ıslahına, ikincisi ise yeni semtlerin oluşturulmasına karşılık gelen önerilerde bulunmuştur. Denetleme ve inşaat faaliyetleri üzerinden en önemli sorumluluğu İstanbul Belediyesi'ne veren Kessler, yerel yönetimin bir an önce planlamalar yapıp harekete geçmesi gerekliliğinden bahsederek öngörülerini çeşitli mecralarda ilgililerle paylaşmıştır.

Kessler'in İstanbul'a dair gözlem ve önerileri sadece bu kent için değil, Türkiye'nin kent birikimi için önemlidir. O, Türkiye'de bulunduğu 1933-1951 arasında bir yandan İstanbul'un kent yaşamına ışık tutmuş, bir yandan da Türkiye'de pek çok eksiğe sahip kent planlama ve uygulama faaliyetlerine katkı sunmuştur. Özetle sosyal politikacı kimliğinden beslenerek yürüttüğü kentsel faaliyetleri ile bu mekânın sosyal bir olgu olarak kavranmasına yardımcı olmuştur. Bu nedenle 1930'lar ve 1940'lar boyunca gerçekleştirdiği üretimini, yerli kent sosyolojisinin ortaya çıkıp serpilmesini sağlayan çalışmalar olarak görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKYURT, Mehmet Ali - YAMAN, Ömer Miraç (2012). "Türkiye'de Kent Sosyolojisi Çalışmaları". *Kent sosyolojisi*. (Ed. Köksal Alver), s. 179-204, Ankara: Hece Yayınları.
- BAŞ, Muhammed Fazıl (2014). "Gerhard Kessler'in Türkiye'deki Sosyoloji Anlayışına Katkısı". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (28), s. 201-222.
- ERKAN, Ümmet (2018). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu: Türk Yurdu Dergisi (1911-1918)*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- FİLDİŞ, Berna (2016). "Türkiye'de Göçmen Bir Sosyal Bilimci: Gerhard Kessler". *1. Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu*, s. 253-260, Amasya Üniversitesi.
- HÄNLEİN, Andreas (2006). "Gerhard Kessler: Türkiye'de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı". (Çev. A. Hekimler), *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (9), s. 31-37.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram (2013). "1940-1950 Tarihleri Arasında Türk Sosyolojisi". *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 39-65, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- KAÇMAZOĞLU, Hacı Bayram (2015). "Kent sosyolojisi". *Türk Sosyoloji Tarihi - III: Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri*, s. 223-226, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- KESSLER, Gerhard (1934). *Büyük Şehirlerin İctimai Çehresi ve Zamanımızda Büyük Bir Şehirden Beklenen Vazifeler*. İstanbul: Belediye Matbaası.
- KESSLER, Gerhard (1935a). "Mesken Siyasetine Ait Ekonomik ve Teknik Meseleler". *İ. Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, (Çev.: M. Ete), 1(4), s. 436-444.
- KESSLER, Gerhard (1935b). "Şehrin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu". *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, (Çev. R. Şükrü), 1(4), s. 524-534.
- KESSLER, Gerhard (1940). *Kooperatifçilik*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları.
- KESSLER, Gerhard (1946a). "İstanbul'un Mesken Meseleleri I". *Siyasi İlimler Mecmuası*, (185), s. 228-230.
- KESSLER, Gerhard (1946b). "İstanbul'un Mesken Meseleleri II". *Siyasi İlimler Mecmuası*, (186), s. 272-276.
- KESSLER, Gerhard (1949). "İstanbul'da Mesken Darlığı, Mesken Sefaleti, Mesken İnşaatı". (Çev. E. Zâdil), *Arkitekt*, (5-6), s. 131-134.
- NAMAL, Yücel (2012). "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları". *Bülent Ecevit Üniversitesi Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), s. 14-19.
- SAĞLAM, Serdar (2016). "1923-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Kent ve Kentleşme Olgusu". *Sosyoloji Konferansları*, 53 (1), s. 257-274.
- TEKELİ, İlhan (1986). "Türkiye'de 19. Yüzyıl Ortalarından 1950'ye Kadar Kentsel Araştırmaların Gelişimi". *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*. (Ed.: S. Atauz), s. s. 239-268, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- TEKELİ, İlhan (1998). "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması". *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. (Ed.: Y. Sey), s. 106-134, İstanbul: Tarih Vakfı.
- TUNA, Orhan (1963). "Gerhard Kessler: Şahsiyeti ve Eserleri". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(3-4), s. 5-23.